

Л. В. Олянич,
кандидат історичних наук, доцент
Харківської гуманітарної педагогічної академії

СУСПІЛЬНО-ОРГАНІЗАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СОЦІАЛЬНО-РЕАБІЛІТАЦІЙНИХ УСТАНОВ ДЛЯ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ В УСРР У 1920-х рр.

Стаття присвячена дослідженню соціально-організаційної діяльності соціально-реабілітаційних установ для безпритульних дітей в УСРР у 1920-х рр. Авторка доводить, що, починаючи з другої половини 20-х рр., основною формою дитячих установ інтернатного типу стали дитмістечка, колонії, комуни. Поява у 1926 р. «Положення» про прийомники-розподільники свідчила про систематизацію роботи з відбору різновікової маси безпритульних, сприяла не лише поліпшенню соціально-профілактичного відбору дітей, а також відповідному формуванню дитячого колективу в дитбудинках, колоніях, дитмістечках, запровадженню в них організаційно-педагогічних та освітньо-професійних заходів.

Ключові слова: дитяча безпритульність, безпритульні, дитячі установи, інтернати, реабілітація безпритульних.

Статья посвящена исследованию социально-организационной деятельности социально-реабилитационных учреждений для беспризорных детей в УССР в 1920-х гг. Автор доказывает, что, начиная со второй половины 20-х гг., основной формой детских учреждений интернатного типа стали детгородки, колонии, коммуны. Появление в 1926 г. «Положения» о приемниках-распределителях свидетельствовало о систематизации работы по отбору разновозрастной массы беспризорных, способствовало не только улучшению социально-профилактического отбора детей, а также соответствующему формированию детского коллектива в детдомах, колониях, внедрению организационно-педагогических и образовательно-профессиональных мероприятий в них.

Ключевые слова: детская беспризорность, божжи, детские учреждения, интернаты, реабилитация бездомных.

The article is devoted to the study of socio-organizational activities and social rehabilitation institutions for homeless children in the USSR in the 1920s, the Author proves that the mass of homeless children, which in the early 20-ies acquired a socio-humanitarian catastrophe. It required the use of radical and urgent actions. since the second half of the 20-ies, the main form of childcare institutions became, colony, commune. The appearance in 1926, the Position of the reception centres testified systematization of work on selection uneven-aged masses of homeless, not only contributed to the improvement of social and preventive screening of children, and the corresponding formation of a group of children in children's homes, colonies, implementation of organizational-pedagogical and educational activities in them. Actually there is a new organizational structure, which allowed to combine the production and business operation of the children with their socio-job training, providing education and conducting training, that is training with the organization of employment and further learning.

Keywords: homeless children, homeless, child care centres, boarding schools, rehabilitation of homeless.

Постановка проблеми дослідження визначається тим, що вивчення соціально-організаційної діяльності соціально-реабілітаційних установ для безпритульних дітей в УСРР є необхідним для формування заходів щодо попередження та вирішення проблеми дитячої безпритульності в Україні.

Аналіз актуальних досліджень. Обрана тема є актуальною і має широку джерельну базу. Важливе значення для дослідження обраної проблеми мають опубліковані праці Т. Данилич [2; 3], В. Дюшен [7; 8] та інших істориків.

Метою статті є дослідження соціально-організаційної діяльності соціально-реабілітаційних установ для безпритульних дітей в УСРР у 1920-х рр. Для досягнення поставленої мети проаналізовано статистичні й архівні дані, наукові дослідження та періодичні видання 1920-х рр.

Виклад основного матеріалу. На початку 20-х рр., особливо після голоду, як зазначалося в обіжнику НКО УСРР «Про сприятливі умови для нормальної роботи дитбудинків» від 20 серпня 1925 р., «...приймання безпритульних дітей до дитячих будинків мало хаотичний характер і дитячі будинки за таких часів виконували функції скоріше не виховальних установ, а харчових та нічліжних пунктів» [5, с. 26]. Дитбудинки об'єднували здорових і хворих, різновікових дітей, тому Наркомос УСРР пропонував створити для кожної групи дітей спеціальні будинки: для хворих на туберкульоз будинки санаторно-лікувального типу за рахунок окрінспектур наросвіти та охорони здоров'я; для

переростків, які вступили до навчальних закладів профосвіти, влаштувати комуни-гуртожитки.

Протягом 1926 р. державні органи видали низку нормативно-правових актів, які стосувалися діяльності дитустанов соціального виховання. Так, 4 листопада 1926 р. Наркомос УСРР просив РНК УСРР скасувати урядову постанову стосовно переведення дитбудинків з фінансування ЦКДД на місцевий бюджет, щоб з'ясувати належним чином організаційні питання [6, с. 13]. ВУЦВК та РНК УСРР дозволили окрвиконкомам передавати вихованців дитячих будинків віком від 12 до 17 років на трудове виховання до артілей, комун, але за згоди самих підлітків та правління сільськогосподарських колективів [9, с. 8–9].

Неп змусив підприємства й установи до переходу на госпрозрахунок, до економії коштів, до пошуку фінансових джерел існування. Зменшення фінансування дитустанов і водночас збільшення контингенту безпритульних ускладнювало їх соціально-реабілітаційну діяльність. Починаючи з 1925 р., основною формою інтернатних закладів ставали дитячі містечка для дітей 4–18 років та сільськогосподарські колонії від 14 років [8, с. 11], хоча дитбудинки продовжували існувати. Фактично інтернатні установи переходили на повний господарський розрахунок, поєднуючи продуктивну діяльність дітей із вихованням, навчанням і профорієнтацією. За віком основну масу вихованців становили діти від 8 до 15 років (71%), а підлітків, старших 15 років – 17% [8, с. 12]. «Головний кадр вихованців складається з безпритульних дітей, – наголошувала В. Дюшен, – що мають уже значний вуличний стаж, а тому визначаються такими прикметами: 1) технічні шкільні знання не відповідають їхньому вікові, 2) не люблять і не звикли працювати, 3) внутрішньо розпущенні, 4) люблять волочитися, 5) немає в їх прагнення до якоїсь організованої праці» [8, с. 12]. Отже, основним соціальним контингентом вихованців дитустанов на середину 20-х рр. були безпритульні діти шкільного віку. Ідею про абсолютизацію дитбудинку як основної форми комуністичного виховання, характерної для його початкової стадії формування, зруйнувала хвиля масової дитячої безпритульності. Організатори соцвиху не підтримували практику утримування дитячих колоній за рахунок батьків, позаяк порушувався принцип самодіяльності та справжнього самоврядування [7, с. 5].

Організаційно-функціональна криза, яка торкнулася дитбудинків у 1925/26 р., була зумовлена соціально-економічними факторами: зменшенням фінансової підтримки з боку держави, переведенням їх на місцевий бюджет, збільшенням кількості безпритульних дітей. Протягом першої половини 20-х рр. саме дитбудинки взяли на себе основний тягар подолання дитячої безпритульності, поєднуючи фізичне утримання суперечливого контингенту з навчально-виховним процесом. «Тенденцію зменшення мережі дитбудинків, – наголошував в «Анкеті» журналу «Друг дітей» В. Арнаутов, – яка зараз всюди відбувається, слід визнати помилковою, хоча наші дитбудинки у переважній своїй більшості мало схожі на ті будинки, які Наркомос накреслив у своїй системі» [1, с. 16].

Зразковим порядком та організаційно-виховним процесом вирізнялася дитяча колонія ім. М. Горького на території Курязького монастиря, яка мала 350 вихованців віком від 10 до 18 років, переважно хлопчиків. Її «завколом» був А. С. Макаренко. «Кожний вступаючий до колонії новак-вихованець протягом перших двох тижнів, – переповідав свої враження кореспондент журналу «Радянська освіта», – приглядається до незнайомого оточення, вивчає та звикає до нього, встановлює товариські зв'язки, пробує свої власні сили у різних галузях господарства, і лише тоді вже, як трохи освоїться з новими враженнями, його прикріплюють до певного гуртка, або загону та зараховують «кандидатом» у колоністи. Кандидатський стаж – один рік. Через рік кандидатів надається звання молодшого колоніста, а ще через два роки він – старший, дійсний колоніст (одержує при цьому відзнаку – нагрудний значок). Звання старшого колоніста є почесне та відповідальне в колонії» [4, с. 95]. Колоністи розподілялися на дві бригади, а кожна бригада – на загони з виборними командирами. Діяли загони господарників,

ковалів, столярів, шевців, monterів, трактористів, пекарів, швачок, догляду за худобою. Термін перебування в одному загоні становив два місяці. «Усім внутрішнім розпорядком та всіма господарчими справами в цілому, – наголошувалося в цитованій статті, – завідує та керує Рада Командирів при близькій участі свого організатора та рівноправного члена – завідувача колонії» [4, с. 95]. Співробітники колонії також зараховувалися колоністами, а їхні кандидатури розглядала Рада командирів. Колонія перебувала майже на повному самообслуговуванні її вихованців, а від власної господарської діяльності вона мала 20 тис. прибутку, виконувала замовлення від Харківського кондитерського тресту та Харківського товариства пасічників, виготовляючи відповідну тару – коробки з фанери та сотки для вуликів. Колоністи отримували грошову винагороду «на безконтрольні витрати»: кандидати у колоністи – 20 коп. на місяць, молодші колоністи – 40 коп., старші – по 2 крб.; командири загону – 1 крб. на місяць, командири з молодших колоністів 1 крб. 40 коп., командири зі старших колоністів – 3 крб. Вихованці, які були учасниками виробничого процесу, влаштовували свято «першого снопа», «першого хліба». Колонія мала власну бібліотеку на 5 тис. книг, різні гуртки, духовий оркестр, радіозал для слухання концертів. Вихованці залишали колонію, якщо були працевлаштовані на виробництві. Таким був принцип соціальної реабілітації колишніх безпритульних та правопорушників, якого дотримувався А. С. Макаренко.

У 1927 р. свій семирічний ювілей відзначила також дитяча колонія ім. В. Г. Короленка, яку письменник заснував у с. Ковалівка. Вона, як і колонія ім. Горького, була зразковою, в ній перебувало 120 дітей [10, с. 31]. Її керівником був Ф. Д. Іванов, який опублікував низку статей, що свідчать про його самобутність та організаційно-педагогічні принципи. Він був абсолютно переконаний, що без дитячого самоуправління неможливо налагодити повноцінне трудове виховання в інтернатних установах. «Ми говорили, – писав Федір Данилович, – що діти, потрапляючи до нас в колонію з вулиці, мають право брати участь у формуванні нашого колоністського життя разом з дорослими, мають право на «своє судження» з усіх питань життя того колективу, до якого вони попали волею долі... Думати, робити свої пропозиції, захищати їх – невід’ємне право дітей, що живуть у колонії» [3, с. 39]. Внутрішні проблеми колонії (організація праці, розподіл коштів) вирішували загальні збори педагогів і колоністів. Спільне обговорення реальних питань життя колонії її керівник не вважав «зайвим демократизмом», а цілком необхідним принципом самоуправління. Загони очолювали старости, які звітували кожного дня на загальних зборах, підсумовуючи роботу. Виконавчим органом у колонії був організаційний комітет із 7 осіб, обраний на загальних зборах, який слідкував за виконанням рішень і роботою комісій. Функції педагога-організатора виконував учень-старшокласник, обраний загальними зборами. Діяли комісії (господарча, бібліотечна, санітарна та інші), а формування постійних загонів відбувалося з дотриманням вікового принципу, стану здоров’я. Виборність посад в органах дитячого самоуправління дозволяла дітям відчути відповідальність і реальність самоорганізації. Не організаційні форми («дитком», «виконком», «раднарком», «рада старост» чи «рада командирів»), на переконання Ф. Іванова, мали значення, а передусім їх реальне повсякденне функціонування та серйозне ставлення до них, позаяк «...фальсифікація дитячого самоуправління – шкідлива» [3, с. 47].

Узагальнюючи організаційно-педагогічний досвід роботи колонії ім. Короленка та дитячих установ інтернатного типу в Україні, Ф. Іванов звернув увагу на їх роль і місце в соціальному вихованню безпритульних, а також на еволюцію самої форми. Якщо для початкової стадії їх становлення ключовою фігурою дитбудинків був вихователю-універсал, то з появою багатогалузевості їхнього господарського життя і побуту виникла потреба в педагогах-фахівцях, інструкторах і техперсоналі [2, с. 11].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Починаючи з другої половини 20-х рр., основною формою дитячих установ інтернатного типу стали дитмістечка, колонії, комуни. Поява у 1926 р. «Положення» про прийомники-розподільники свідчила

про систематизацію роботи щодо відбору різновікової маси безпритульних, сприяла не лише поліпшенню соціально-профілактичного відбору дітей, а також відповідному формуванню дитячого колективу в дитбудинках, колоніях, дитмістечках, запровадженню організаційно-педагогічних та освітньо-професійних заходів у них. Вони давали освіту в межах семирічки, виховували професійні навички в майстернях і на виробництві – кустарному чи сільськогосподарському. До зразкових дитустанов, які діяли тоді, слід віднести дитячу колонію ім. Горького, яку очолював А. С. Макаренко та дитячу колонію ім. Короленка, завколом якої був Ф. Д. Іванов, хоча в Україні було чимало подібних установ, які вдало поєднували соціально-профілактичну, організаційно-виробничу роботу з вихованням. Фактично з'явилася нова організаційна структура, яка дозволяла поєднувати виробничо-господарську роботу дітей з їх соціально-трудохим вихованням, надаючи освіту та здійснюючи фахову підготовку, тобто профорієнтацію з організацією працевлаштування та подальшого навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Анкета «Друга Дітей» // *Друг дітей*. – 1927. – № 3.
2. Данильч Т. *Какой работник нужен детдому* // *Детский дом*. – 1929. – № 6.
3. Данильч Т. *Наше управление. Детская колония имени Короленко Полтавского округа* // *Друг дітей*. – 1929. – № 1.
4. *День в дитячій колонії ім. М. Горького* // *Радянська школа*. – 1927. – № 11.
5. *До всіх Окрінспектур Наросвіти*. 20/VIII–25 р., ч. 334 «Про сприятливі умови для нормальної роботи дитбудинків» // *Бюлетень НКО УСРР*. – 1926. – № 8.
6. *До всіх Окрінспектур Наросвіти*. 4/XI–26 р., № 61250/од 27 «Про передачу д/будинків, що утримувались на кошти ЦКДД, на місцевий бюджет» // *Бюлетень НКО УСРР*. – 1926. – № 15.
7. Дюшен В. *Летние школьные колонии* // *Друг дітей*. – 1926. – № 3.
8. Дюшен В. *Цілева установа дитячих будинків, дитячих містечок і дитячих колоній* // *Радянська освіта*. – 1927. – № 7–8.
9. *Про передачу вихованців дитячих будинків на трудове виховання в трудові рільницькі господарства*. Постанова ВУЦВКу і РНК УСРР. 15 травня 1926 р. // *ЗУ України*. – 1926. – № 29. – Арт. 235.
10. *Сьомі роковини існування колонії ім. Короленка* // *Друг дітей*. – 1927. – № 1.